

NEHCÜ'İ-BELÂGA

hazırladığı *Nehcü'l-belâga ve el-mu'cemü'l-müfehres li-elfâzihâ* (kelimeler fihristi, s. 425-1624) isimli çalışmaları bunlardan bazılarıdır. İlk defa Tebriz'de taş basması yapılan eseri (1247) Muhammed b. Hasan el-Mersafî notlarla birlikte (Kahire 1925), Subhî es-Sâlih hareketli metin, açıklama notları, lugatçe ve yirmi çeşit indeksiyle (Beirut 1387; Kum 1395) Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (I-III, Kahire, ts. [Matbaatü'l-istikâme]) ve Sabrî İbrâhim es-Seyyid (Katar 1406/1986) neşretmiştir.

Hüseyin Cum'a el-Âmilî *Nehcü'l-belâga'nın* 210 kadar şerhi olduğunu ifade eder (*Şürûhu Nehci'l-belâga*, s. 35). İiki müellifin çağdaşı Ali b. Nâsir tarafından gerçekleştirilen şerhlerin en hacimli ve en mükemmelî İbn Ebû'l-Hadîd'in İslâm kültürü üzerine bir ansiklopedi niteliği taşıyan *Şerhu Nehci'l-belâga* adlı eseridir (Tebriz 1267, 1285; I-II, Tahran 1271, 1302; Bombay 1304; Meşhed 1310; I-II, Kahire 1290, 1327, 1328 [M. Nâil el-Mersafî'nin haşiyeleriyle], I-IV, 1329, 1330-1331; nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, I-XX, Kahire 1378-1380, 1385-1387; nşr. Hasan Temîm, I-V, Beirut 1963-1965, I-IV 1397/1976, 1403/1983). Yayımlanan diğer şerhlerden bazıları şunlardır: Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Me'aricü Nehci'l-belâga* (nşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Kum 1409); Kutbüddin er-Râvendî, *Minhâcü'l-berâ'a fi şerhi Nehci'l-belâga* (nşr. Abdüllatif Kûhkemerî, I-III, Kum 1406); İbn Meysem el-Bahrânî, *Şerhu Nehci'l-belâga* (Beirut 1982); M. Cevâd Mağniye, *Fî Zîlâli Nehci'l-belâga* (I-IV, Beirut 1972-1973); M. Takî et-Tüsterî, *Behcü's-şibâga fi şerhi Nehci'l-belâga* (nşr. Ahmed Bâketî, Tahran 1409); Muhammed Bâkr el-Meclisî, *Şerhu Nehci'l-belâga* (I-III, Tahran 1408/1988, *Bihârü'l-envâr*'dan alınarak Ali Ensâriyân tarafından düzenlenmiştir); Abdülbâkî-i Tebrîzî, *Minhâcü'l-velâye fi şerhi Nehci'l-belâga* (I-II, Tahran 1378 hş./1999); Muhammed Abduh, *Şerhu Nehci'l-belâga* (I-IV, Beirut 1412/1992). Câhiz, daha sonra *Nehcü'l-belâga*'da yer alan Hz. Ali'ye ait özdeyişlerinden 100 tanesini seçerek *Mî'e kelime* adıyla şerhetmiş, eseri Âdil es-Safevî (Tahran 1304) ve Muhammed el-Esterâbâdî Farsça'ya tercüme etmiştir.

Nehcü'l-belâga'yı Ali Feyzülislâm (*Şerhu Nehci'l-belâga*, I-II, Tahran 1947, Arapça metniyle birlikte); Derviş Şâhin (*Nehcü'l-belâga*, Tahran 1350, 1352, 1353, 1395, 1396), M. Takî Ca'ferî (*Terceme vü Tefsir-i Nehcü'l-belâga*, Tahran 1362/1983) ve Azî-

zullah Cüveynî (*Kitâbü Nehci'l-belâga*, Tahran 1377) Farsça'ya; Seyyid Ali Rîzâ (*Nahjul Belâga*, I-III, Kum 1975-1980, seçmeler), Ali Nakî (*Nahj-ul Balagha*, Kum 1981) ve Askarî Jafary (*Peak of Eloquence: Nahjul balagha*, Bombay 1978, seçmeler) İngilizce'ye; Abdülbaki Gölpınarlı Türkçe'ye tercüme etmiştir (*Nehcü'l-belâga*, İstanbul 1972; Kum 1409/1989). Abdurrahman Mihâlfîy eseri Macarca'ya çevirmiş (*Nahdzs al-balâga*, Budapest 1995), Ali Ebünnecâ da kısmî bir Fransızca tercümesini gerçekleştirmiştir (*La voie de l'éloquence*, Beirut 1986; *Nehcü'l-belâga* şerhleri konusunda ayrıca bk. A'yânü's-Şî'a, I, 544-545; Akhtar, s. 169-171; Abdülazîz et-Tabâtabâî, IX/2-3 [Kum 1414], s. 154-188).

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beirut 1387, neşredenin girişi, s. 7-31; a.e. (trc. Abdülbâkî Gölpınarlı), İstanbul 1972, tercüme edenin önsözü, s. 5-19; a.e. (nşr. Muhammed Abduh), Beirut 1412/1992, neşredenin girişi, I, 11-18; a.m.f., *Haķā'iku't-te'vil* (nşr. Muhammed Rîzâ), Necef 1936, V, 167; a.m.f., *Haşâ'îşü'l-e'imme*, Necef 1949, s. 87; a.m.f., *Telhişü'l-beyân*, Bağdad 1955, s. 178; a.m.f., *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye* (nşr. Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1967, s. 39, 40, 67, 199, 251, 391; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Beirut 1385/1965, I, 48, 53-54, 204-206; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 3-12; Kemâleddin Meysem el-Bahrânî, *Muķaddimetü Şerhi Nehci'l-belâga* (nşr. Abdülkâdir Hüseyin), Beirut 1407/1987, neşredenin girişi, s. 5-13; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), III, 113; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 124; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 223; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1991; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü Resâ'ili'l-Arab fi 'uşûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, Kahire 1937 → Beirut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), I, 557-558 (indeks); a.m.f., *Cemheretü huṭabi'l-Arab fi 'uşûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, Kahire 1381/1962, I, 234, 436, 476 (indeks); Brockelmann, *GAL*, I, 511; *Suppl.*, I, 704-706; Zekî Mübârek, *Abḳariyyetü'r-Radî*, Kahire 1952, I, 203-217; Abdüzzehrâ el-Hüseyinî, *Meşâdirü Nehci'l-belâga*, Necef 1966, I, 247-314; Hasan el-Emin, *Dâ'iretü'l-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şî'iyye*, Beirut 1972-77, I, 68-123; XII, 355-363; A'yânü's-Şî'a, I, 539-545; Hüseyin Cum'a el-Âmilî, *Şürûhu Nehci'l-belâga*, Beirut 1983, s. 5-106; M. Mehdi Şemseddin, *Hareketü't-târîḫ 'inde'l-İmâm 'Alî: Dirâse fi Nehci'l-belâga*, Beirut 1405/1985, s. 7-12; S. Waheed Akhtar, *Early Shi'ite Imâmiyyah Thinkers*, New Delhi 1988, s. 144-174; Abdülfettâh M. el-Hulw, "Nehcü'l-belâga beyne'l-İmâm 'Alî ve's-Şerif er-Radî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Luġatü'l-Arabiyye ve'l-'ulâmi'l-ictimâ'iyye*, V, Riyad 1975, s. 197-224; Abdülazîz et-Tabâtabâî, "Nehcü'l-belâga 'abre'l-kurûn", *Türâsünâ*, IX/2-3, Kum 1414, s. 154-188; Seyyid M. Mehdi Ca'ferî, "Menâbi' u Me'âhiz-i Nehcü'l-belâga", *Kitâbdârî*, X, Tahran 1364 hş., s. 9-17; M. Djebli, "Encore à propos de l'authenticité du Nahj al-balagha", *St.I*, LXXV (1992), s. 33-56; a.m.f., "Nahdj al-Balâgha", *EI²* (Fr.), VII, 904-905; İbrâhim el-Ebyârî, "Şerhu Nehci'l-belâga", *Tî*, II, 125-139.

İSMAIL DURMUŞ

NEHCÜ'İ-FERÂDÎS

(نهج الفراديس)

XIV. yüzyılda
Hârizm Türkçesi'yle yazılan
dinî-didaktik eser.

İslâmî Türk edebiyatında kırk hadisler arasında ele alınan *Nehcü'l-ferâdis* daha çok öğüt ağırlıklı bir eserdir. Araştırmacıların çoğuna göre Kerderli Mahmûd b. Ali tarafından Hârizm'de yazılmıştır. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan müellifin tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlere vâkîf olduğu eserinden anlaşılmaktadır. 759 (1358) yılından önce yazılan *Nehcü'l-ferâdis* her biri on kısma (fasıl) ayrılan dört bölümden (bab) ibarettir. Birinci bölümde Hz. Muhammed'in hayatı anlatılmakta, ikinci bölümde dört halife, Ehl-i beyt ve dört büyük mezhep imamı hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde iyi ameller, dördüncü bölümde kötü ameller ele alınmaktadır. Eserin ilk iki bölümünde konular siyer ağırlıklı olarak işlenmiştir; diğer bölümlerde ise kültür tarihi bakımından önem taşıyan ve devrin sosyal hayatını yansıtan unsurlar göze çarpmaktadır. Bir hadisle başlayan her kısımda önce hadisin Türkçe tercümesi, daha sonra İslâm âlimlerinin eserlerinden hadisin mahiyetine uygun hikâye ve menkıbeler anlatılmakta, zaman zaman başka hadis ve âyetlere de yer verilmektedir. Ayrıca bazı âlim, hükümdar ve mutasavvıfların hayatlarından örneklerle hikmetli sözler de aktarılmaktadır.

Temel amacı İslâmî emir ve yasakların öğretilmesi, dinî duyguların güçlendirilmesi olduğundan *Nehcü'l-ferâdis* sanat gayesi gözetilmeden kaleme alınmış ve sade bir dil kullanılmıştır. Bundan dolayı eser daha yazarın sağlığında Türk dünyasının çeşitli merkezlerinde istinsah edilerek yayılmıştır. *Nehcü'l-ferâdis*, Karahanlı Türkçesi'nden Çağatay Türkçesi'ne geçişte büyük önem taşıyan Hârizm Türkçesi'nin *Kıyasü'l-enbiyâ*, *Muinü'l-mürid* ve *Muhabbetnâme* gibi önemli metinlerdendir. Türkçe kelimelerdeki ünlüler çoğunlukla gösterildiği gibi ayrıca metin hareketlenmiştir. Eserin edebî Türkçe'nin imlâsıyla yazıldığı, fakat sonradan mahallî ağza göre hareketlendiği de düşünülebilir. Bu sebeple *Nehcü'l-ferâdis*, XIV. yüzyıl Hârizm Türkçesi'nin ağız özelliklerini yansıttığı için ayrı bir önem taşımaktadır. Cümle kuruluşu eserin tercüme olabileceğini akla getirmekte, telif olsa bile müellifin

özellikle Arapça'nın etkisinde kaldığı düşü-
nümektedir.

İlim âlemine Kazanlı âlim Mercânî tara-
findan tanıtılan *Nehcü'l-ferâdis*'in (*Müs-
tefâdü'l-ahbâr*, I, 15-16) Mercânî'nin özel
kütüphanesinde bulunan nüshası kaybol-
muştur. Daha sonra Zeki Velidi Togan, Sü-
leymaniye Kütüphanesi'nde (Yenicami, nr.
879) *Fezâilü'l-mu'cizât* adıyla kayıtlı olan
eserin *Nehcü'l-ferâdis* olduğunu tesbit
etmiş ve Hüsrev Hârizmî tarafından Hâ-
rizm'de yazıldığını ileri sürmüştür (*TM*, II
[1928], s. 331-345). Aynı yıl Bahçesaraylı
bir kitapçada bulunan *Nehcü'l-ferâdis*'in
üçüncü nüshası Yalta Doğu Müzesi için sa-
tın alınmış, son iki bölümü eksik olan bu
nüsha hakkında müze müdürü Yakup Kem-
al bir risâle yayımlamıştır (*Tyurko-tatars-
kaya rukops' XIV veka "Nehju'l-feradis"*,
Simferopol 1930). Ardından N. İsenbet,
Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir
Nehcü'l-ferâdis nüshası bulunduğunu bil-
dirmiştir (*Tabışmalar*, s. 15 vd.). Zeki Veli-
di Togan'ın ilim âlemine tanıttığı nüshanın
Janos Eckmann'ın önsözyle tıpkıbasımın-
dan sonra (Ankara 1956) eserin bugüne
kadar ondan fazla nüshası bulunmuştur
(Eckmann, *TDAY-Belleten 1963* [1964], s.
157-159; Nadjip, XXII [1977], s. 29-44; Sa-
ğol, s. 312-320). Osman Nedim Tuna, Was-
hington Üniversitesi'nde *Nehcü'l-ferâdis*
üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (*Stu-
dies on Nahju'l-Farâdis: A Method for His-
torical Turkic Dialectology*, 1968). Bu ça-
lışmada tarihî lehçelerin yeniden yapılan-
dırılması için bir metot geliştirilerek bu
metot kapsamında dil bilimi verilerinin fo-
nolojik ve morfolojik açıklaması yapılmış-
tır. Bunların dışında eser hakkında Türki-
ye'de ve Türkiye dışında çeşitli çalışmalar
gerçekleştirilmiştir (*Nehcü'l-ferâdis: Uşt-
mahlarnıng Açuq Yolu: Cennetlerin Açık
Yolu II: Metin*, s. 309-312; Sağol, s. 333-
338). Eckmann tıpkıbasıma yazdığı önsöz-
de II. cildin transkripsiyonlu metin, III. cil-
din inceleme ve sözlük olacağını belirtmiş,
ancak 1971'de ölümüyle eser yarım kal-
mıştır. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar,
Eckmann'ın ailesinden alınan müsveddeler
üzerinde çalışarak eserin transkripsiyon-
lu metnini (baskı yeri ve tarihi yok [Türk
Dil Kurumu Yayınları]), daha sonra da Ay-
su Ata dizin-sözlük cildini (III, Ankara 1998)
yayımlamıştır. *Nehcü'l-ferâdis*'in metin
ve tıpkıbasım ciltleri tek cilt olarak neş-
redilmiştir (Ankara 1995). Gülden Sağol,
eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ye-
nicami, nr. 879) ve Paris Bibliothèque Na-
tionale'de (nr. 1020) bulunan nüshalarını
esas alarak ilk iki bölümün üzerinde do-

çentlik çalışması hazırlamıştır (1998, MÜ
Fen-Edebiyat Fakültesi).

BİBLİYOGRAFYA :

Nehcü'l-ferâdis I (Tıpkıbasım), Ankara 1956,
J. Eckmann'ın önsözü, s. I-XII; a.e., *Uştmahlarnıng
Açuq Yolu: Cennetlerin Açık Yolu II: Metin*
(çevriyazı J. Eckmann, haz. Semih Tezcan –
Hamza Zülfikar), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 309-
312; Mercânî, *Müstefâdü'l-ahbâr fi ahvâli Ka-
zân ve Bulgâr*, Kazan 1885, I, 15-16; Nekiy İsen-
bet, *Tabışmalar*, Kazan 1941, s. 15 vd.; Abdülka-
dir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Ha-
dis*, İstanbul 1954, s. 136-146; Ahmet Caferoğ-
lu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1974, II, 112-116;
Ş. Ş. Abilov, "Nehcel-feradisniñ yaña Kulyazma-
lan", *Tatar Tili Hem Edebiyatı*, Kazan 1976, V,
187-194; a.m.f., "Mehmud bini Galiniñ Nehci'l-
feradis", *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1984, I,
208-231; a.m.f., "O Novonaydinnih Spiskah Pam-
yatnika XIV veka 'Nahdj alfaradis'", *ST*, II (1977),
s. 69-73; F. Ş. Nuriyeva, "Leksicheskiye Varianti
Nahdj al-Faradis", *İssledovaniya po Leksike
Grammatike Tatarskogo Yazıka*, Kazan 1986,
s. 127-132; a.m.f., "iz Leksiki 'Nahdj al-Faradis'",
*Formirovaniye Tatarskogo Literaturmogo Yazı-
ka*, Kazan 1989, s. 91-96; a.m.f., *İssledovaniye
Yazıka Pamyatnika XIV veka 'Nahdj al-Faradis'*,
Kazan 1993; a.m.f., "Nahdj al-Faradis" Mah-
muda al-Bulgari, Kazan 1999; R. F. İslamov, *Al-
tin Urda Hem Memlükler Misur: Yazma Miras,
Medeni Baglanışlar*, Kazan 1998, s. 60-65; Gül-
den Sağol, "Nehcü'l-Ferâdis Üzerine", *Zeynep
Korkmaz Armağanı*, Ankara 2004, s. 312-342;
Ahmed Zeki Velidi [Togan], "Hârezm'de Yazılmış
Eski Türkçe Eserler", *TM*, II (1928), s. 315-345;
Kvâmettin [Burslan], "Nehc-ül-Ferâdis'ten Der-
lenen Türkçe Sözlük", a.e., IV (1934), s. 169-250;
Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Nehcü'l-Ferâdis'e Da-
ir", *TDL*, IV/45 (1955), s. 556-558; a.m.f., "Neh-
cü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri", *TDED*, XVI
(1968), s. 55-72; XVII (1969), s. 33-56; XVIII (1970),
s. 57-80; XIX (1971), s. 145-170; G. Clauson,
"Nehcü'l-feradis", *BSOAS*, XXII (1959), s. 153-
154; E. N. Nadjip, "Nehcü'l-Ferâdis ve Dili Üze-
rine" (trc. Nazif Hoca), *TDED*, XXII (1977), s. 29-
44; Süleyman Tülüçü, "[Mahmud b. Ali el-Kerde-
rî]-Nehcü'l-Ferâdis", *TDAY Belleten 1991* (1994),
s. 155-161; Osman Fikri Sertkaya, "Nehcü'l-Ferâ-
dis'te ve Ahmed-i Yesevî Hikmetlerinde Selmân-ı
Fârisî (Arslan Baba) Menkıbeleri", *İlmî Araştırmalar*,
sy. 3, İstanbul 1996, s. 101-112.

A. AZMI BİLGİN

NEHDATÜ'İ-ULEMÂ

(النهضة العلماء)

Endonezya'da
muhafazakâr anlayışı temsil eden
dinî, içtimai hareket ve teşkilât.

1926 yılında Surabaya'da (Cava) Hâşim
Eş'arî ve Abdülvehhâb Hasbullah adlı âlim-
lerin öncülüğünde kuruldu; halen genel
merkezi başşehir Cakarta'da bulunmak-
tadır. Ehl-i sünnet çizgisi doğrultusunda
dört hak mezhebe bağlılığı vurgulayan
Nehdatü'l-ulemâ geleneksel dinî anlayışı

korumayı hedefleyen bir harekettir. Hare-
ketin doğuşu ve teşkilâtının kuruluşu iki
önemli gelişmeyle irtibatlıdır. Bunların ilki,
Muhammediye çatısı altında toplanan ye-
nilikçi ilim adamlarının cemiyetteki etkisi-
nin artmasına gösterilen tepki, diğeri de
İslâm dünyasında yaşanan bazı olayların
Endonezya'daki yansımalarıdır. Vehhâbî-
ler'in Hicaz bölgesinde yönetimi ele ge-
çirmesi ve Türkiye'de hilâfetin kaldırılması
Cavali muhafazakâr ulemâ arasında büyük
yankı uyandırmıştı. Dışta gelişen bu olay-
lar, içte de reformist dinî görüşlerin Kur'an
ve Sünnet'e dönüş sloganıyla toplumda yer
edinip güçlenmesi, eskiye bağlı ulemâ ta-
rafından Ehl-i sünnet geleneğinin deva-
mı için bir tehdit olarak algılandı. Genel-
likle yenilikçi ilim adamları ve entelektüel
müslüman liderlerin daha fazla etkili oldu-
ğu Endonezya'daki İslâm toplantılarından
Bandung Kongresi'nde (8-10 Ocak 1926),
mezhebe bağlılığı kuvvetle savunan mu-
hafazakâr Endonezya ulemâsı adına Ab-
dülvehhâb Hasbullah, Mekke'de düzenle-
necek kongreye katılmayı ve Suud yöneti-
minden geleneksel dinî uygulamaların sür-
dürülmesini isteyen bir teklif sundu. Tekli-
fin reddedilmesi üzerine Abdülvehhâb Has-
bullah ve diğer bazı âlimler kongreden ay-
rılıp Hicaz Komitesi adıyla ayrı bir komite
kurdular. Bu komite Nehdatü'l-ulemâ'nın
temelini oluşturdu ve 31 Ocak 1926'da Su-
rabaya'da yaptığı ilk toplantısında teşki-
lâtın kuruluşunu gerçekleştirdi. Başkanlı-
ğına Hâşim Eş'arî'nin getirildiği teşkilât
Hollanda sömürge hükümeti tarafından
ancak 6 Ocak 1930 tarihinde resmen ta-
nındı.

Nehdatü'l-ulemâ, Ehl-i sünnet çizgisinin
ve mezhebe bağlılığın korunmasını sağ-
lamak için dinî eğitimi yaygınlaştırmayı,
geleneksel kültürü geliştirmeyi, fakir ve ye-
timleri koruyarak toplumda sosyal adaleti
sağlamayı, kooperatifçilik ve ticaret vasi-
tasıyla ekonomik faaliyetlerin artırılmasını
hedeflemekteydi. Nitekim teşkilâtın ku-
ruluş tüzüğünde dört Sünnî mezhepten
birine (özellikle Şâfiî mezhebine) bağlılığı
devam ettirmek, ulemâ arasındaki irtiba-
tı kuvvetlendirmek, dinî yayınların Ehl-i
sünnet anlayışına uygunluğunu belirle-
mek, İslâmiyet'i dört hak mezhebin esas-
ları doğrultusunda yaymak, dinî kitap neş-
retmek, dinî okullar açmak, cami, mescid
gibi kurumların tamir ve bakımını yürüt-
mek, vakıf ve dinî kuruluşların işleriyle ilgi-
lenmek, yetim ve fakirlere yardımcı olmak,
tarım, ticaret ve sanayi alanlarında İslâm'a
uygun faaliyetlerin yapılmasını sağlamak
amacıyla gerekli örgütlenmeyi yapmak ve